

JĘZYKOZNAWSTWO I GLOTTODYDAKTYKA

Albert Bartoszewicz

Instytut Słowiańszczyzny Wschodniej
UWM w Olsztynie

НИЕПОЗНАНЕ ФОРМАЦЈЕ РОСЫЈСКІЕ ТУПУ *ПОБОЛЬШЕ, ПОБЫСТРЕЕ*

W języku rosyjskim występują prawie nieznanе polszczyźnie i nie mające w niej typowych, jednoznacznych ekwiwalentów strukturalnych i znaczeniowych wyrazy typu *побольше, поглубже, побыстрее, помоднее, поосторожнее*.¹ Nawet w najobszerniejszych pracach językoznawczych poświęca się im wyjątkowo mało uwagi i w dodatku traktuje się różnie. By przekonać się o tym, wystarczy sięgnąć do najbardziej autorytatywnych opracowań języka rosyjskiego, takich jak monografia W. Winogradowa², grammatyki akademickie³ oraz pięciotomowa monografia *Очерки по исторической грамматике русского литературного языка XIX века*⁴.

W. Winogradow jako jeden z pierwszych po F. Busłajewie⁵ zwrócił nieco więcej uwagi na omawiane formacje i w związku z tym pisał: „Эти формы [т.е. формы сравнительной степени на *-ее / -ей, -е, -ше* – А.В.] могут сочетаться с приставкой *по-*. Приставка *по-* обычно смягчает степень преобладания какого-нибудь качества в одном из сравниваемых предметов. Например: люди победнее нас, ученики помоложе. Но при безотносительном употреблении сравнительной формы при отсутствии конкретных объектов сравнения приставка *по-* может значить: насколько возможно, с большей степенью чего-нибудь, чем обычно. Это значение особенно часто выступает в наречной форме сравнительной степени. Например: Я поскорее выбрался из кибитки (Пушкин, *Путешествие в Арзрум*)” (s. 258). Powyższe stwierdzenie W. Winogradowa, rozwijające po części myśl F. Busłajewa, w znacznym stopniu zaważyło na interpretacji omawianego typu wyrazów w późniejszych opracowaniach.

¹ Słowniki języka polskiego rejestrują zaledwie kilka strukturalnie podobnych wyrazów: *poniżej, powyżej, poniższy, powyższy i pomniejszy*.

² В. В. Виноградов, *Русский язык (Грамматическое учение о слове)*, Москва–Ленинград 1947.

³ *Грамматика русского языка*, т. 1–2. Изд. Академии наук СССР, Москва 1952–1954 (dalej Gram. – 52); *Грамматика современного русского литературного языка*, „Наука”, Москва 1970 (dalej Gram. – 70); *Русская грамматика*, т. 1–2. „Наука”, Москва 1980 (dalej Gram. – 80).

⁴ Изд. „Наука”, Москва 1964.

⁵ Ф. И. Буслев, *Историческая грамматика русского языка*, Москва 1981.

W Gram. – 52 w rozdziale poświęconym stopniowaniu przymiotników lapidarnie jedynie stwierdza się, że „формы сравнительной степени на *-ее, -е, -ше* могут сочетаться с приставкой *по-*, которая обычно вносит добавочное значение смягчения степени преобладания качеством” (s. 292). Ilustruje się to kilkoma przykładami. Następnie w tejże pracy w paragrafie poświęconym stopniowaniu przysłówek konstatuje się podobnie, że: „Так же, как у имен прилагательных, формы сравнительной степени наречий, сочетаясь с приставкой *по-*, приобретают оттенок смягченности, незначительности преобладания признака, напр.: *получше...*” (s. 608).

W chronologicznie następnej pracy o interesującej nas grupie wyrazów jest tylko jedna wzmianka w rozdziale poświęconym zmianom w użyciu form stopniowania przymiotników: „Относительно частицы *по-*, нередко присоединяющейся к простой форме сравнительной степени, во всех трудах по грамматике единодушно утверждается, что она вносит в значение прилагательного оттенок смягчения, указания на то, что имеется в виду незначительное усиление признака. Однако в зависимости от лексического значения прилагательного и от контекста у этих образований возможен также оттенок значительного усиления признака”⁶. Po tej charakterystyce przytacza się cztery przykłady z literatury pięknej bez jakiegokolwiek analizy znaczeniowej i bez komentarza.

W Gram. – 70, odpowiednio do przyjętej koncepcji opisu lingwistycznego, jest odrębny rozdział pt. *Компаратив*, w którym ostatni mały paragraf dotyczy właśnie omawianego typu formacji. Cały tekst tego paragrafu jest następujący: „От форм сравнительной степени с помощью приставки *по-* образуются неизменяемые слова с категориальными свойствами и значением компаратива, но с общим значением смягченной степени проявления признака: *поинтереснее, посуше, пониже, подольше, поменьше* и т.п.” (s. 402).

Gram. – 80, podobnie jak poprzednie gramatyki akademickie, o wyrazach typu *посильнее, получше* jedynie wzmiankuje. Znajdujemy to w kilku dosyć znamienych miejscach. Po pierwsze, przy opisie form komparatywu przymiotników na końcu rozdziału i tylko w przypisie informuje się, że: „От форм сравнит. степени с помощью префикса *по-* образуются неизменяемые слова (прилагательные и наречия) с категориальными свойствами и значением компаратива, но с общим значением смягченной, умеренной степени проявления признака: *поинтереснее, посуше, пониже, подальше, поменьше*”.⁷ Po drugie – co jest godne uwagi – w rozdziale dotyczącym słowotwórstwa przymiotników tym formacjom poświęcono odrębny paragraf, w którym czytamy: „Прилагательные (неизменяемые) с преф. *по-*, мотивированные формами сравнительной степени (компаратива), имеют значение умеренной (смягченной или допустимой возможностями) степени проявления признака: *получше, похуже, посильнее, послабее, поменьше, пониже, поближе, поинтереснее*. Тип продуктивен в разг. и художественной речи” (s. 308).

⁶ *Очерки...*, s. 563.

⁷ Gram. – 80, t. 1, s. 565. Warto jeszcze odnotować, że podana w cytowanym fragmencie informacja o tworzeniu przysłówek nie znalazła jakiegokolwiek rozwinięcia w innych częściach tejże gramatyki.

Po trzecie, w części składniowej (t. 2) zostały odnotowane możliwości występowania tego typu wyrazów w funkcji podmiotu (s. 242) i orzeczenia (s. 301) oraz właściwości ich łączenia się (poprzez związek przynależności) z czasownikami (s. 41), rzeczownikami (s. 63) i zaimkami (s. 78), przy czym odnotowania godny jest sposób łączenia i podawania obok siebie terminu komparatywu i określenia omawianego typu wyrazów. Por.: „при примыкании компаратива и слов типа *побольше*” (s. 41), „компаратив, а также неизменяемые прилагательные типа *постарше...*” (s. 63), „...уточняющий компаратив или слова типа *постарше, повыше...*” (s. 78).

Tak więc w powyższych, możliwie wiernie odtworzonych (głównie za pomocą cytowania) poglądach dotyczących formacji typu *повыше, поумнее* można by widzieć pewną ewolucję, która jednak skłania do wniosku, że wyrazy tego typu w języku rosyjskim nie są dokładnie rozpoznane i należyście opisane. Na trudności kompleksowego ich opisu, zwłaszcza od strony znaczeniowej (gdyż nawet na podstawie kontekstu nie zawsze można ustalić ich niuanse semantyczne), słusznie zwracał uwagę M. Jurkowski⁸. Nie bez znaczenia dla tego stanu rzeczy jest też to, że w słownikach objaśniających języka rosyjskiego z reguły nie uwzględnia się tego typu wyrazów. Rejestrują je jedynie słowniki ortograficzne i to tylko niektóre. Dla przykładu, *Орфографический словарь русского языка* (Moskwa 1968) odnotowuje zaledwie 19 takich wyrazów. O pewnych niedociągnięciach leksykograficznych w danym zakresie świadczą nie tylko kryteria doboru słownictwa, lecz także brak konsekwencji w stosowaniu odpowiednich kwalifikatorów. Tylko wyrazy *повыше, поглубже, подальше, покороче, поменьше, пониже, попозже, пораньше* posiadają kwalifikator сравн. ст. (sic!), natomiast reszta wyrazów semantycznie i strukturalnie podobnych (*побольше, подешевле, подольше, попроще, поскорее, послаще, построже, потише, похуже, почаще, почище*) jest zamieszczona bez jakiegokolwiek kwalifikatora.

Nie podejmując się zadania wszechstronnego i systematycznego opisu wyrazów typu *поскорее* w języku rosyjskim, zamierzam jedynie zwrócić uwagę na niektóre istotne – naszym zdaniem – sposoby ujęcia, podzielić się własnymi spostrzeżeniami i propozycjami dotyczącymi możliwości ich charakterystyki.

1. Czym są wyrazy typu *побольше, поскорее*? Derywatami czy formami komparatywu? Odpowiadając na to pytanie, należy zgodzić się z autorami Gram. – 80, w której na s. 308 są one potraktowane jako derywaty motywowane formami komparatywu – uściśmy – syntetycznymi nieodmiennymi.⁹ Decyduje o tym różnica znaczenia danego typu wyrazu od znaczenia wyrazu motywującego, której nie da się określić gramatycznie, lecz należy szukać tego określenia wśród znaczeń leksykalnych i kategorii słowotwórczych. Por. *подальше* ‘jak najdalej’ i *дальше* ‘dalej’, *побольше* ‘trochę więcej’ i *больше* ‘więcej’, *получше* ‘jeszcze bardziej, lepiej’ i *лучше* ‘lepiej’ itd.

⁸ M. Jurkowski, *Semantyka i składnia wyrażen gradacyjnych (w językach wschodniosłowiańskich)*, Katowice 1976, s. 114 oraz tegoż autora: *Gradacyjny przedrostek po- w językach wschodniosłowiańskich*, Z polskich studiów slawistycznych, seria V, Warszawa 1978, s. 117.

2. Charakter podstawy słowotwórczej i sposób urabiania wyrazów typu *побольше, поскорее* nie stanowią tak zasadniczego zagadnienia jak poprzednie. Jak dotychczas można przyjąć, że są one urabiane za pomocą prefiksu *no-* od syntetycznych i nieodmiennych form komparatywu przymiotników i przysłówków: *скорее: поскорее, выше: повыше*. Co prawda, rozróżnianie przymiotnikowych i przysłówkowych podstaw słowotwórczych ze względu na ich podobieństwo formalno-znaczeniowe i funkcje składniowe jest prawie zawsze problematyczne, lecz z punktu widzenia rezultatu procesu derywacyjnego, budowy i funkcji derywatów nie jest ono istotne.

Nie należy także wykluczać możliwości innej interpretacji słowotwórczej tych derywatów. Można je traktować jako formacje nie prefiksalne, lecz prefiksально-sufiksalne. Za tą możliwością przemawiają przede wszystkim derywaty zakończone na *-ee -ей* i oznaczające 'trochę, nieco więcej'. Por.: *потеплее, послабее, покрепче, почаще*. W tych wypadkach derywacja z pominięciem formy komparatywu (tzw. череступенчатое словообразование), zwłaszcza od przymiotników niejakościowych, wydaje się zupełnie możliwa. Por.: *мягкий: помягче, курносый: покурносее, заграничный: позаграничнее, зрелый: позрелее, высоко: повыше, плохо: похуже*.

3. Zagadnieniem bardziej złożonym i nadal budzącym szereg wątpliwości jest ustalenie znaczenia poszczególnych formacji omawianego typu. Nawet najbardziej szczegółowe, oparte na analizie 216 przykładów, ustalenie 4 podstawowych funkcji znaczeniowych tych leksemów w pracy M. Jurkowskiego nie zadowala samego autora, który zauważa, że „na podstawie kontekstu nie zawsze da się te (tzn. znaczeniowe) różnice sprecyzować” i że konieczne są badania ich uwarunkowań syntaktycznych¹⁰. Bezsprzecznym faktem jest, że omawiany typ leksemów jest bezpośrednio związany z kontekstem (lub konsytuacją). Kontekstualne uwarunkowanie znaczenia tych formacji najbardziej uwidacznia się w wypadkach wyrażania przez ten sam wyraz różnych znaczeń. Por.: *работать получше твоего и взгляды получше; поживи подольше, узнаешь побольше*. W ostatnim przykładzie znaczenia *подольше* i *побольше* po prostu nie dadzą się sprecyzować tak, by móc je w pełni np. przetłumaczyć na język polski: zawierają one jednocześnie znaczenie 'trochę więcej' i 'dużo więcej'. Kontekstualne uwarunkowanie znaczeń nierozzerwalnie łączy się z generalizacją, uogólnianiem znaczeń i standardyzacją języka, co we współczesnym języku rosyjskim obserwuje się coraz częściej i co obejmuje swoim zasięgiem nawet nazwy konkretne, por.: *система, сюжет, тема, мост* i in. w języku specjalistycznym i ogólnonarodowym. W ten sposób zakres znaczeniowy omawianych formacji należy traktować szeroko, tzn. od znaczenia „osłabiającego” do „wzmacniającego”, należy uwzględnić możliwości ich ewolucji znaczeniowej w zależności od uwarunkowań składniowych i kontekstualnych.

⁹ Wyjątek stanowi odnotowany w pracy M. Jurkowskiego (*Semantyka...*, s. 115) wyraz *поменьший*. Ponieważ autor nie precyzuje znaczenia i nie podaje kontekstu jego użycia, trudno potwierdzić, czy pod względem budowy słowotwórczej reprezentuje on formacje słowotwórcze typu *побольше, поскорее*.

¹⁰ M. Jurkowski, *Semantyka...*, s. 114 oraz *Gradacyjny...*, s. 119.

4. Istniejące w literaturze przedmiotu uwagi dotyczące opisu składniowego omawianego typu wyrazów są marginesowe i wymagają faktograficznej weryfikacji. Zaczniemy od grupy wyrazowej, dokładniej od tego, z jakimi klasami wyrazów i w jakie związki z nimi wchodzi te wyrazy. W Gram. – 80 stwierdza się, że na zasadzie związku przynależności mogą one określać czasownik, rzeczownik i zaimek, i ilustruje się to następującymi przykładami: *работают получше твоего; студент постарше, предмет подвесистее, новость поважнее, девица побойчее, яблоко позрелее; кое-что постарше, нечто посущественнее*. W tym miejscu zostanie to bez komentarza. Nie zauważono zaś składni rządu omawianych formacji, co może być uzasadnione ogólną koncepcją ich interpretacji, por.: *повыше домами, поумнее тебя*.

O funkcjach syntaktycznych wyrazów typu *побольше, побыстрее* w zdaniu wzmiankuje też jedynie Gram. – 80, gdzie odnotowuje się możliwość ich występowania w roli podmiotu i orzeczenia.

Z powyższą charakterystyką składniową zapewne wiąże się traktowanie tych wyrazów jako przymiotników bądź jako przysłówków bez dokładniejszego rozróżnienia. We współczesnym języku rosyjskim za najbardziej naturalne i rozpowszechnione należy uznać użycie analizowanych formacji w predykcji w funkcji samoistnego orzeczenia bądź jako określenia czasownika. Dotyczy to przede wszystkim formacji zakończonych na *-е, -ше*. Por.: *Ну, что же, у нас тоже как в Москве, только дома пониже да асфальт пожисше* (Солоухин). *Одни (деревни) больше, другие меньше, погрязнее и почище, повыше домами и пониже. И народ в одних поприветливее, пословоохотливей, в других поравнодушней, как бы попривычней к приезжим* (Казакевич). *Пониже рамки нарисована внутренность* (Зоценко). *Немного как будто полегче стало* (Зоценко). Tymczasem na ogół uznawana funkcja atrybutywna tych formacji, zwłaszcza na *-ее*, w zasadzie nie potwierdza się, gdyż łącząc się z rzeczownikami, występują z reguły – co jest znamienne ze względu na miejsce atrybutu przymiotnikowego w szyku zdania – w postpozycji. Np.: *У меня есть дела поважнее. Здесь решали люди поумнее тебя. Стремится вытесать свой мир попросторнее. Да посветлее, да пообзорнее* (Липатов). *Не мог угадать, какой надо взять голос – повыше или пониже* (Федин).

Pozycja ta pozwala równoważyć czy też zastępować bardziej rozbudowane konstrukcje składniowe i w pewnym sensie zachowuje cechy predykcji. Por.: *У меня есть дела поважнее и у меня есть дела, которые на много важнее* itd.

5. Problemem nadal otwartym jest określenie części mowy dla omawianego typu wyrazów. W świetle wyżej wyłożonych uwag nie jest uzasadnione odniesienie ich bez zastrzeżeń do przymiotników (dokładniej: nieodmiennych przymiotników) bądź do przysłówków. Biorąc pod uwagę ich funkcje składniowe i leksykalne, należałoby się zastanowić nad możliwościami innej ich interpretacji pod względem części mowy. W odniesieniu do przyjętej w większości gramatyk współczesnego języka rosyjskiego klasyfikacji wyrazów według części mowy można w danym wypadku brać pod uwagę kategorię stanu. Niepobawiona racji jest też możliwość innej interpretacji, podobnej do

zasugerowanej w Gram. – 70, w której komparatyw został wyodrębniony wśród innych części mowy.

6. Nie podejmując tutaj dyskusji na temat pochodzenia i pierwotnego znaczenia formacji typu *постареє, побольше*, o czym dosyć szczegółowo pisali ostatnio zwłaszcza F. Sławski¹¹ i M. Jurkowski¹², ograniczę się do niektórych własnych uwag i spostrzeżeń, które – być może – pomogą w pewnym stopniu przybliżyć rozwiązanie problemu genezy i ich funkcjonowania nie tylko w języku rosyjskim.

Otóż, po pierwsze, nasze obserwacje potwierdzają wniosek M. Jurkowskiego o stosunkowo późnym i stopniowym rozpowszechnianiu się tych formacji w rosyjskim języku literackim, szczególnie w tekstach poetyckich oraz w tekstach z wyraźnymi elementami mowy potocznej. Nie uwzględniony w pracy M. Jurkowskiego słownik I. Srezniewskiego rejestruje tylko 4 wyrazy: *подешевле, получше, поменьше, понижь*, przy czym ostatni jest wątpliwy, oraz ilustruje je pojedynczymi przykładami z dosyć późnych tekstów staroruskich o charakterze świeckim. Dobrą ilustracją może być też język A. Puszkina, w którym – jak podaje *Słownik języka Puszkina* – na 106 użyć 38 wyrazów tego typu zaledwie kilka z nich (*повыше, подороже, покороче, получше*) występuje w tekstach prozaicznych i publicystycznych zbliżonych do stylu neutralnego. Wyrwykowo i szacunkowo potwierdza się to w odniesieniu do współczesnego języka rosyjskiego.

Po drugie, pod względem znaczeniowym omawiane konstrukcje równoważą znaczenie konstrukcji dwuwyrazowych z: *чуть, немного, еще, намного*. Por.: *получше і чуть лучше, немного лучше, еще лучше, намного лучше; поумнее і чуть умнее, немного умнее, еще умнее, намного умнее; подалее і чуть дальше, немного дальше, еще дальше, намного дальше*. Przy czym pod tym względem omawiane formacje są bardziej regularne od odpowiednich konstrukcji i mogą być urabiane od wyrazów w zasadzie bezpośrednio nie wstępujących w związek z: *чуть, немного, еще, намного*. Nr.: *поздоровее, погорячее, почестней, покультурнее, пооткровеннее, пообзорнее, позаграничнее*. Być może właśnie ta właściwość warunkuje powstawanie i rozpowszechnianie się tego typu wyrazów w mowie potocznej, z której następnie przedostają się one do języka pisanego.

Po trzecie, dla badanej grupy wyrazów bardziej reprezentatywnymi i zleksykalizowanymi wydają się formacje zakończone na *-e, -ше*, które cechują względnie stałe wyżej wspomniane funkcje składniowe w grupie predykatywnej i które, w odróżnieniu od formacji na *-ee*, są uwzględniane – co prawda niekonsekwentnie – w słownikach objaśniających i ortograficznych języka rosyjskiego.

¹¹ F. Sławski, *Bułgarsko-macedońskie komparatywne po-*, Prace Filologiczne 18, Warszawa 1964. Tutaj podana jest literatura przedmiotu.

¹² Ibidem.